

JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE

Vol. 3 No. 5 (2024)

WWW.INNOVASCIENCE.UZ

QADIMGI XORAZM: O‘ZBEK DAVLATCHILIGINING ILK BOSQICHIDA

Annotation:

Ushbu maqolada qadimgi Xorazm davlati mavjudligi va uning o‘ziga xos jihatlari ilmiy tahlilga tortilgan.

Keywords:

Xorazm, shahar, shaharsozlik, Markaziy Osiyo, madaniyat, sivilizatsiya, Qadimgi Sharq, Katta Xorazm, moddiy madaniyat

**Information about
the authors**

Raxmonov Zafar Zoir o‘g‘li

BuxDU Tarix va yuridik fakulteti 4-kurs talabasi

Ahmadov Ahmadjon Asror o‘g‘li

*Ilmiy rahbar . BuxDU “Arxeologiya va Buxoro tarixi” kafedrası, t.f.f.d.
(PhD)*

O‘rta Osiyoda ilk davlatchilik muammosining tarixshunosligi natijalariga ko‘ra, dastlab ushbu masalaning o‘rganilishi mintaqadagi ilk davlatlarning vujudga kelishining tarixiy sanasi – xronologiyasi va hududiy joylashuvi hamda hududiy chegaralarini aniqlash bilan bog‘langan bo‘lib, bu yo‘nalishda quyidagi masalalar muhim ahamiyat kasb etgan:

1. Qadimgi Xorazm yoki “Katta Xorazm” davlatining tarixiy geografiyasi va hududiy joylashishini aniqlash.
2. “Avesto”da tilga olingan viloyatlar siyosiy birlashmasi Aryoshayyonaning hududiy tarkibini tahlil qilish.

Ilk davlatchilik muammosining o‘rganilishi natijalarini umumlashtirish sovet tarixshunosligida XX asrning 30-yillarida boshlangan. S.P. Tolstovning 1938 yilda chop etilgan “O‘rta Osiyo qadimgi tarixining asosiy savollari” degan maqolasida ilk davlatchilik muammosining o‘rganilishi natijalari tahlil qilingan edi[1]. Shu davrgacha mazkur masala sovet tarixshunosligida deyarli o‘rganilmagan. Bu borada tadqiqotchilar G‘arb adabiyotlarida mavjud nazariyalarni umumlashtirib, muammo yuzasidan o‘z fikrlarini bildirganlar.

XX asrning 50-yillarida G‘arb olimlari V.B. Xenning va I.Gershevichlar 30-yillarda fanga joriy etilgan I.Markvartning Xorazm davlati to‘g‘risidagi g‘oyasini yangi asoslarda rivojlantirib, ushbu davlat Ahamoniylar bosqiniga qadar Gerirud-Tajan daryosi vohasida Marv va Xiroat atroflaridagi hududlarni birlashtirgan, deb yozganlar. Ushbu xulosaga ko‘ra, “Katta Xorazm” davlati tarkibiga Marg‘iyona, Ariya va Parfiya viloyatlari kirgan [2]. Bunday yondashuv ilmiy adabiyotlarda bir qator shubhalarga olib keldi.

Shu asr 60-yillarining boshlarida “Katta Xorazm” masalasi tarixshunosligi va muammoga yondashuv V.A. Livshis tomonidan tahlil qilingan [3]. 70-yillarga kelib, mavzu qizg‘in munozaraga aylanib, I.M. Dyakonov, R.Fray, I.V. Pyankov, M.G. Vorobeva tadqiqotlarida o‘z aksini topgan [4].

XX asrning 30-yillaridan boshlab sovet tarixshunosligida O'rta Osiyoda ilk davlatlarning tashkil topishi Qadimgi Sharq hududlari singari yirik sug'orish inshootlarining barpo etilishi masalasi bilan bog'langan holda talqin qilingan.

S.P. Tolstov mil. avv. VIII-VII asrlarda Xorazmda yirik kanallarning mavjudligini qudratli markaziy davlat siyosati bilan bog'lab, Xorazmda davlat tashkiloti bo'lmaganda, bunday yirik va uzun kanallarni qazib va saqlab bo'lmas edi, degan xulosaga kelgan [5].

V.M. Masson "Xorazmda yirik sug'orish inshootlari mil. avv. VI-V asrlarda barpo etilgan deb, mil. avv. IX-VIII asrlarda Xorazmda sodda dehqonchilik-chorvachilik madaniyati (Amirobod madaniyati) rivoj topgan va mahalliy bronza davri madaniyati xususiyatlarini saqlab, Xorazm tuprog'ida o'sha davrga oid paxsa yoki xom g'ishtdan qurilgan uy-joylar, mudofaa devorlari topilmagan, turar joylar yarim yerto'lalardan iborat bo'lib, sopol idishlar qo'lda yasalgan", - deb ta'kidlagan [6]. Bunday xulosalar Xorazm hududlarida davlatning juda erta vujudga kelganligini inkor etgan.

Ushbu nazariyaga ko'ra, shu davr tarixshunosligida xorazmliklar dastlab O'rta Osiyoning janubida istiqomat qilganlar, qadimgi forslarning harbiy yurishlari natijasida, xorazmliklar janubdan Quyi Amudaryo yerlariga siqib chiqarilgan deb, faraz qilingan. Keyingi yillarda M.G. Vorobeva mazkur nazariyani tahlil qilib, Xorazm davlati Quyi Amudaryo hududlarida qadimgi zamonlardayoq vujudga kelgan, deb xulosa chiqardi [7].

A.S. Sagdullaev ushbu masalaga o'z e'tiborini qaratib, boshqacharoq xulosaga kelgan. Unga ko'ra, mil. avv. I ming yillikning boshlarida Marg'iyona va Baqtriya aholisining vakillari O'rta Amudaryo va Qashqadaryo vohasiga ko'chib borgan. Mazkur janubiy elatlarning guruhlarini Xorazmda ham joylashgan. Ular bu yerlarda mahalliy aholiga qo'shib, ushbu jarayon etnik jihatdan yozma manbalarda tilga olingan "xorasmiylar" elatiga asos solgan. Demak, tadqiqotchining fikriga ko'ra, Ahamoniylar davriga qadar O'rta Osiyoning janubida xorazmliklar istiqomat qilmaganlar, ular Marg'iyona – Baqtriya va mahalliy aholining etnomadaniy sintezi asosida aynan Xorazmda paydo bo'lganlar [8].

XX asr 80-yillarining o'rtalarida O'rta Osiyodagi ilk davlatlar masalasini M.A. Dandamaev, V.I. Sarianidi va G.A. Koshelenkolar tahlil qilganlar. Ular Aryonam Vayjo (qadimgi Xorazm) to'g'risidagi I. Markvart, qadimshunoslar S.P. Tolstov va M.M. Dyakonovlarning xulosalari hamda "Katta Xorazm" haqidagi V.B. Xenning va I.Gershevichlarning nazariyalariga o'z e'tiborini qaratgan [9].

M.A. Dandamaev mil. avv. VIII-VI asrlarda Xorazmda yirik quldorlik davlatining rivojlanganligi haqidagi fikrlarga ham qarshi chiqib, quyidagi xulosalarni chiqargan: "Ahamoniylar davrigacha O'rta Osiyoda jadal rivojlangan shahar hayoti va mustahkam davlat uyushmalari noma'lum bo'lib, hunarmandchilik dehqonchilikdan ajralmagan edi. Ilk shaharlar O'rta Osiyoda mil. avv. I ming yillikning o'rtalarida shakllana boshlagan. Ular So'g'diyona, Baqtriya va Marg'iyona markazlari bo'lgan. Mil. avv. VII asrda ushbu viloyatlarning hududlarida sun'iy sug'orishga asoslangan nisbatan yuksak dehqonchilik madaniyati shakllangan, ammo yirik davlat uyushmalari vujudga kelmagan edi" [10].

Yuqorida keltirilgan xulosalardan kelib chiqib, aytish mumkinki, M.A. Dandamaev O'rta Osiyoda to'plangan arxeologik ma'lumotlarni yetarli darajada tahlil qilmagan. Mintaqada bronza davridan boshlab qadimgi dehqonchilik madaniyati keng yoyiladi. V.M. Mascon, A.A. Asqarov, V.I. Sarianidi, I. Masimov va boshqa olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, bronza davrida maxsus hunarmandchilik ishlab chiqarishi vujudga kelgan, ya'ni hunarmandchilik ixtisoslashgan yoki kasbiy bo'lib, dehqonchilikdan ajralib chiqqan. Umuman olganda, bronza davrida O'rta Osiyoning ziroatchi aholisi xo'jalik, hunarmandchilik, binokorlik va me'morchilik sohalarida katta muvaffaqiyatlarga erishgan.

Ushbu an'analar ilk temir davrida – mil. avv. I ming yillikning birinchi yarmida yangi asoslarda rivojlantirilgan.

Ana shu olimlarning izlanishlari tufayli O'rta Osiyoda ilk davlatchilik tarixi XX asrning 90-yillarida yangi asoslarda tadqiq qilindi.

I.V. Pyankov "Katta Xorazm" davlati masalasini ko'rib chiqib, bu borada I. Markvart, V. Xenning, I. Gershevich, S.P. Tolstov, I.M. Dyakonov, M.G. Vorobeva, I.N. Xlopin va boshqa tadqiqotchilarning xulosalarini tahlil qilgan. Yunon tarixchisi Gekateyning xabarlariga asoslanib, olim xorazmliklarning hududiy joylashishini Turkman-Xuroson tog' oldi yerlari bilan bog'lab, xorazmliklar Ahamoniylar davrida janubdan quyi Amudaryo hududlariga ko'chirildi degan xulosaga kelib, V.M. Masson va M.A. Dandamaevlar singari qadimgi Xorazm davlatining quyi Amudaryo yerlarida mavjudligini rad etgan [11]. A.A. Asqarovning fikriga ko'ra, "xorasmiylarning dastlabki vatani Baqtriyadan janubda, Areyadan sharqda Herirud va Hilmend daryolarining yuqori havzasida, hozirgi Hirot vodiysida bo'lgan" [12].

Tadqiqotchi S.B. Bolelov, O'rta Amudaryo va Xorazm hududlariga Baqtriya aholisi vakillarining ko'chib kelganligi to'g'risidagi xulosaga [13] qo'shib, ushbu voqea miloddan avvalgi VI asrning birinchi yarmida sodir bo'lgan, deb yozgan [14]. V.N. Yagodinning ta'kidlashicha, Shimoliy Baqtriya aholisining Xorazmga migratsiyasi haqida Xumbuztepada topib tekshirilgan arxeologik ma'lumotlar dalolat beradi. [15]

Nazarimizda Xorazm vohasida xo'jalik yuritgan qabilalar daryo irmoqlari va undan chiqarilgan sun'iy inshootlar sohili yaqinlarida, shaharlar qurib mayda dehqonchilik vohalarida istiqomat qilganlar. Xorazm vohasi aholisi Ahamoniylar kelgunga qadar, harbiy-siyosiy vaziyat taqozosi bilan Ko'zaliqir kabi shahar-davlatlarni bunyod etgan bo'lishlari ham mumkin. Ammo bu fikrimiz ancha bahsli masala bo'lib, chuqur arxeologik tadqiqotlarni talab etadi, xolos. Zero, xuddi shu davrda tashkil topgan siyosiy birlashma Charmonyap, Daudon, Daryoliq, Kaltaminor, Polvonyap, Amirobod va Xazoras kabi sug'orish inshootlarini qurdirganki, ularning umumiy uzunligi 70 km. ni tashkil qilgan. Bunday katta hajmdagi sug'orish inshootlarini qurish, uning sohilidagi hududlarda katta va o'rta darajali shaharlarni qurish ishlari, markazlashgan davlat faoliyati bilan bog'liqligini yaqqol tasvirlaydi. So'nggi yillarda chop etilgan adabiyotlarda Xorazmda ilk davlatchilik va qadimgi boshqaruv masalalariga yangicha yondashuvlar kuzatilmoqda. Bunday yondashuvlar Yu.A. Rapoport, L.T. Yablonskiy, S.B. Bolelov, S. Matrasulov, S.R. Baratov, B.I. Vaynberg va V.N. Yagodin tadqiqotlarida o'z aksini topgan [16].

Xulosa qilib aytganda, Xorazm shahar xarobalarida amalga oshirilgan yangi arxeologik tadqiqotlar natijasida, Quyi Amudaryo hududlarida ilk shaharsozlik madaniyatidan dalolat beruvchi yangi ma'lumotlar topib tekshirildi. XX asr tarixshunosligida ushbu madaniyatning shakllanishi ilmiy faraz sifatida Baqtriya va Marg'iyona aholisining Xorazm hududlariga kirib kelishi (migratsiyasi) bilan bog'langan. Yangi arxeologik kashfiyotlar Xorazmda Ahamoniylar davrigacha davlatchilikning paydo bo'lganligini tasdiqlaydi. Yu.A. Rapoportning fikriga ko'ra, qadimgi Xorazm davlati mil. avv. VII-VI asrlar chegarasida vujudga kelgan. V.N. Yagodinning ta'kidlashicha, Xorazmdagi ilk davlatchilik o'choqlari Ko'zaliqir va Xazoras shaharlari atroflarida shakllangan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Толстов С.П. Основные вопросы древней истории Средней Азии // Вопросы древней истории. – 1938. – №1. – С. 176-203.

2. Henning W.B. Zoroaster: Politican or Witch... – P. 43; Gershevitch I. The Avestan hymn to Mithra. – P. 14.
3. История таджикского народа. – М., 1963. Т. 1. – С. 151-154.
4. Дьяконов И.М., Восточный Иран до Кира ... – С. 122-154; Фрай Р. Наследие Ирана ... – С. 468; Пьянков И.В. Хорасмии Гекатея Милетского // Вестник древней истории. – 1972. – № 2. – С. 3-21; Воробьева М.Г. Проблема «Большого Хорезма» и археология // Этнография и археология Средней Азии. – М.: Наука, 1979. – С. 38-42.
5. Толстов С.П. Древний Хорезм ... – С. 341; O'sha muallif. По следам древнехорезмийской цивилизации ... – С. 103.
6. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы ... – С. 126.
7. Воробьева М.Г. Проблема «Большого Хорезма» и археология // Этнография и археология Средней Азии. – М.: Наука, 1979. – С. 41.
8. Сагдуллаев А.С. Маргиана и Бактрия. Исторические традиции и культурные связи в доантичную эпоху // Древний Мерв. – Ашхабад: Ёлым, 1989. – С. 17.
9. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы. – М.: Наука, 1985. – С. 28-31.
10. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы... – С. 32.
11. Пьянков И.В. Древнейшие государственные образования ... – С. 239-241; Ёша муаллиф. Ктесий о Зороастре ... – С. 64. Ёша муаллиф. Хорасмии Гекатея Милетского ... – С. 16-18.
12. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – T.: Universitet, 2007. – B. 113.
13. Сагдуллаев А.С. Маргиана и Бактрия... – С. 17
14. Болелов С.Б. Некоторые итоги археологических работ на Хумбуз-тепе. // Общественные науки в Узбекистане. – 1999. – № 9-10. – С. 90.
15. Ягодин В.Н. Древнейшая государственность и проблема «Большого Хорезма» (2 сикл) // Вестник Каракалпакского отделения АН РУз. – 2007. – № 2. – С. 71.
16. Рапопорт Ю.А. Краткий очерк истории Хорезма в древности // Приаралье в древности и средневековье. – М.: Наука, 1998. – 31 с.; Яблонский Л.Т. Саки Южного Приаралья (археология и антропология могильников). – М.: Вост. лит. РАН, 1991. – 328 с.; Болелов С.Б. Некоторые итоги археологических работ на Хумбуз-тепе // Общественные науки в Узбекистане. – 1999. – № 9-10. – С. 85-90; Вайнберг Б.И. Этногеография Турана в древности. – М.: Вост. лит. РАН, 1999. – 287 с.; Баратов С., Матрасулов Ш., Мадаминов М.Р. Археологические исследования в Узбекистане. – 2002 год. Вып. – 3. Археологические работы в Южном Хорезме // Археологические исследования в Узбекистане. – Т., 2003. – С. 38-45; Ягодин В.Н. Древнейшая государственность и проблема «Большого Хорезма» -С. 75-79; (2 сикл)... – С. 70-78.
17. Akhmadjon, A. (2023). HISTORY OF BUKHARA-AFGAN RELATIONS IN THE PROCESS OF INCLUSION INTO THE RUSSIAN CUSTOMS SYSTEM. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 3(3), 39-46.
18. Akmalovna, Q. G., & Asror, A. A. (2023). Formation of Religious Ceremonies. *Central Asian Journal of Social Sciences and History*, 4(3), 167-172.
19. Хайитов, Ш., & Ахмадов, А. (2022). БУХОРО АМИРЛИГИДА РУС-ТУЗЕМ МАКТАБИНИНГ ОЧИЛИШИ ВА ФАОЛИЯТИ ТАРИХИДАН (АРХИВ ХУЖЖАТЛАРИ АСОСИДА). *Journal of Integrated Education and Research*, 1(3), 8-13.

20. Asror o'g'li, A. A. (2022). History of Afghanistan-Bukhara Relations in the Process of Incorporation of Bukhara Emirate into Russian Customs System. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(11), 339-342.
21. Hayitov, S. (2023). XIX ASR OXIRI-XX ASR BOSHLARIDAGI TURKMANLAR ETNOGRAFIYASIGA OID AYRIM MA'LUMOTLAR SHARQSHUNOS DN LOGOFET TALQINIDA. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 43(43).
22. Zaripov J. G., Akhmadjon A. A. THE ROLE OF AFGHANISTAN IN DIPLOMACY OF BUKHARA EMIRATE (XVIII-XIX CENTURIES) //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – Т. 3. – №. 2. – С. 226-230.
23. Shahrillo, S. N. (2024). INDEPENDENT WORK FORMES THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER. *JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE*, 3(3), 23-26.
24. Asror o'g'li, A. A., & Farruxbek, N. (2024). FARG 'ONA VODIYSIDAGI ILK SHAHARSOZLIK MADANIYAT (CHUST MISOLIDA). *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 45(5), 88-91.
25. Asror o'g'li, A. A. (2024). BUXORO VOHASIDAGI VARDONZE QO 'RG 'ONINING ANTIK VA O 'RTA ASRLAR DAVRI TARIXI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 45(5), 84-87.
26. Asror o'g'li, A. A. (2024). PRINCE OF AFGHANISTAN ISAK KHAN ORIENTALIST DN IN THE INTERPRETATION OF LOGOPHET. *Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science*, 2(5), 82-85.
27. Ahmadov, A. A., & qizi Rasulova, M. M. (2023). BUXORO YAHUDIYLARINING MILLIY BAYRAM VA MAROSIMLARI. *GOLDEN BRAIN*, 1(10), 373-376.